

ANADOLU’DA ERMENİ KÜLTÜRÜ MİRASINI YOK ETME POLİTİKASINA ARTIK BİR SON VERİLMELİ

Taşlar feryat edecek

MURIEL MIRAK-WEISSBACH ¹

Haziran ortasında bir skandal patlak verdi ve Paris’te bulunan UNESCO’da düzenlenen, Haçkar diye bilinen, Ermeni kilisesi mimarisinin geleneksel taş haçlarını içeren sergiyle ilgili tüm planları bozdu. Bu eşsiz heykel ve rölyefler, Kasım 2010’da İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi’ne dâhil edildi. Bir kısmı Ermenistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından finanse edilen ve açılışında birçok diplomat, sanatçı, tarihçi ve din adamının boy gösterdiği bu sergi,

eğer UNESCO son dakikada, taş haçların fotoğrafı altı yazılarda bulunan, haçların nerelerde bulunduğuna dair bilgileri metinlerden çıkartmasaydı, Haçkar geleneğine görkemli bir saygı duruşu olarak övgülere mazhar olacaktı. Parçaların bulunduğu yer isimlerinin yanı sıra, bu yerleri işaret eden büyük bir tarihe Ermenistan haritasının da sergiden çıkarılmasının sebebi ise, “Haçkarların sadece Ermenistan Cumhuriyeti’nde değil, bugünkü Türkiye ve Azerbaycan sınırları içinde de bulunduğundan, sessizliğimizi korumak daha iyi” ifadeleriyle açıklandı.

Fakat sükûneti korumak artık imkânsız, çünkü “Taşlar feryat

edecek.” Ve ediyorlar da... Açılıştta da hazır bulunan Collectif VAN (Vigilance Armenienne contre le Negationnisme/ İnkârçılığa karşı Ermeni Girişimi) temsilcisi, UNESCO Genel Direktörü İrina Bokova’ya yazdığı açık mektupla olayı protesto etti. ² Mektupta, böylesi bir sergide, sanat eserlerinin ait olduğu yerlerden bahsetmemenin, akademik usullerin çiğnenmesinin yanı sıra, sergiyi açanları da tarihi kayıtları vahşice çarpıtma suçuna ortak ettiğinden bahsediliyor. Yer isimlerini göz ardı etmek, Ermeni halkının ve medeniyetinin bu geniş bölgede varlığını saklamak demektir.

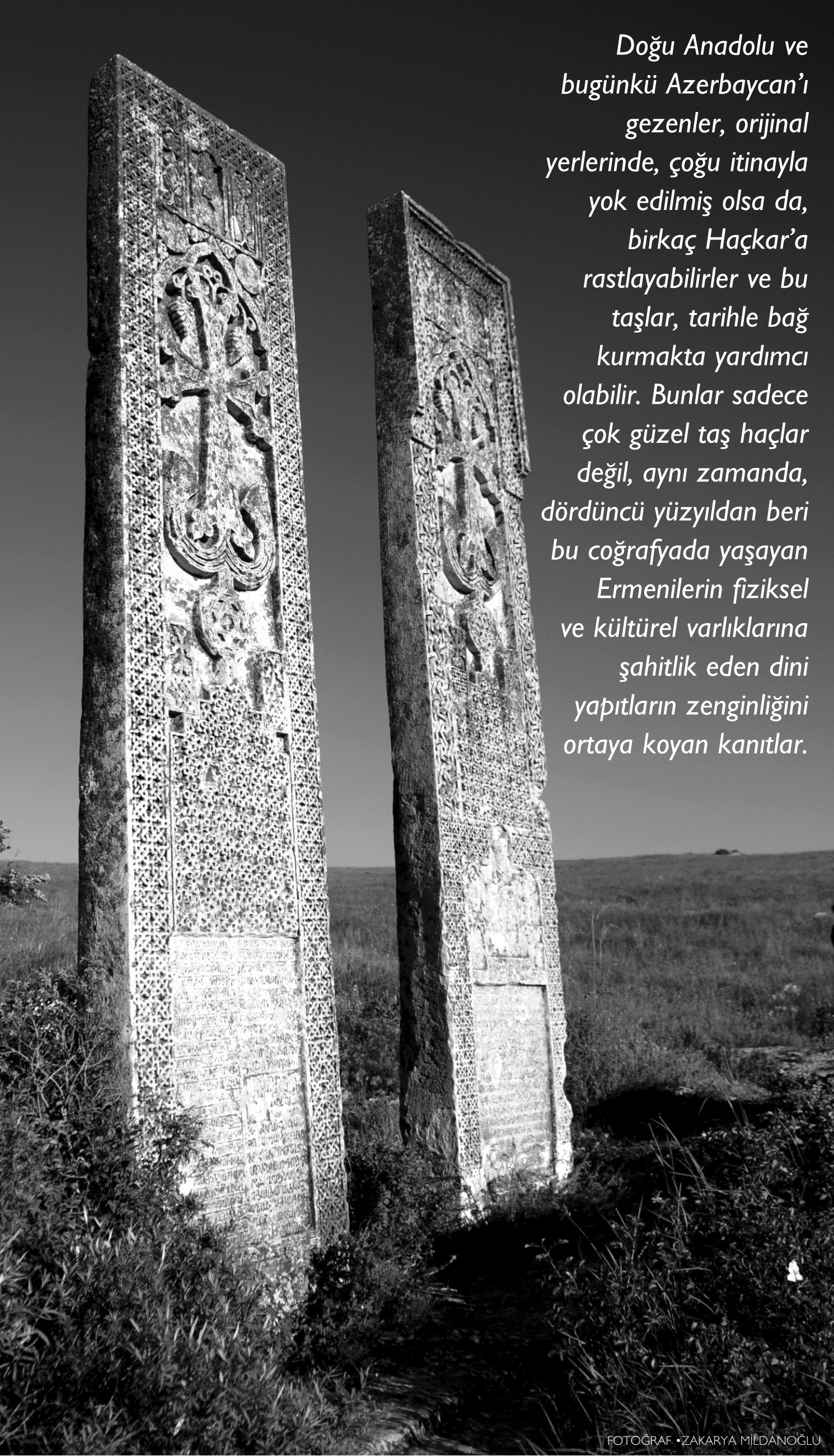
dim. Belli ki bu bir aile geleneğiymi ve Eski Memleket’ten yadığıdır.

Evden aşağı yürüyüp ana toprak yola ulaştığımızda, yolun karşı tarafında, binaların kalıntılarıyla süslenmiş geniş bir düzlük gördük. İki veya üçü, bir değerin üzerine muntazman yerleştirilmiş taşlar, bir zamanlar bloklar halinde tasarlanmış ve aralarından yürüyüş yolu veya sokaklar geçen evlerin olduğu yerde duruyordu. Taşlar, gelişmiş bir yerleşim yerinde bulunan evlerin, dükkanların ve işletmelerin kalıntılarıydı. Çimenlerin arasında yürümek, Antik Roma yerleşimlerinin temel taşları arasında yönünü bulmaya benziyordu.

Cami kapısındaki bebek

Yapbozun bir diğer parçası ise, anemni evlat edinen Türk ebeveynin yaşadığı Eğin kasabasıydı. Biri Arapgir’ın güneyinde, diğeri kuzeyinde olmak üzere aynı ada sahip iki kasaba mevcut. Armen, kuzeydekiğin bizim aradığımız olduğu söyledi. Çünkü Tzak’tan Kuzey Eğin’e yürüyerek, tam da annemin anlattığı gibi, birkaç günde gidiliyordu. Kasabanın bugünkü ismi, Mustafa Kemal’den sonra Kemaliye olarak değiştirilmiş. İsmnin hikâyesi, Mustafa Kemal’in kasabayı ziyaretine dayanıyor. Söylendiğine göre, Atatürk, kasabayı ziyaretinden sonra buranın ne kadar güzel olduğunu anlata anlata bitirememiş ve bunun üzerine, kasaba yenilenerek ismi değiştirilmiş. Zaten burası, gördüğümüüz diğer yerler hiç benzemiyordu. Ana caddede sıralanan, ahşap cephelele yenilenmiş binalar, İsviçre’deki kayak merkezlerinin dağ evleri havasındaydı. İnşa edilen müze, zarif kavisleriyle güzel Ermeni bir kilisesinin kolayca anlaşılır mimari özellikleriyle şekilleniyordu.

Eğin’de bizim aradığımızısa, bir Türk çobanın, basamaklarına, o zamanlar bebek olan anemni bıraktığı camıydı. Çoban, Tzak’tan alınan ve vurulan kadınlr ve çocuklardan oluşan bir ceset tarlasından tek kurtulan anemni bulmuş ve terk edilen bebeklere yaptıkları gibi, kasabasına götürerek, Ömer adlı bir jandarmanın onu bulduğu caminin merdivenlerine bırakmış. Çocuğu olmayan Ömer’in karsı Gülnaz, Gâvur olduğu için ve çocuk doğuramayacak kadar yaşlı olduğu sanılmasın diye bebeği istememiş ve ertesi gün, anemni tekrar ca-

Doğu Anadolu ve

bugünkü Azerbaycan’ı

gezenler, orijinal

yerlerinde, çoğu itinayla

yok edilmiş olsa da,

birkaç Haçkar’a

rastlayabilirler ve bu

taşlar, tarihle bağ

kurmakta yardımcı

olabilir. Bunlar sadece

çok güzel taş haçlar

değil, aynı zamanda,

dördüncü yüzyıldan beri

bu coğrafyada yaşayan

Ermenilerin fiziksel

ve kültürel varlıklarına

şahitlik eden dini

yapıtların zenginliğini

ortaya koyan kanıtlar.

miye götürerek merdivenlerine bırakmış. Gülnaz, arkadaşlarıyla konuşurken, bebek ona doğru emeklemiş ve eteğine asılmış. Gülnaz bunu, bebeğe sahip çıkması için Allah’tan gelen bir işaret olarak algılamış ve bebeğe sahip çıkmış.

Ermenisiz bir tarih

Kars’a geçmeden önce, Erzincan yolundaki Kemah Geçidi’nde bir gece geçirdik. Nehrin üzerindeki köprüde dururken, nehrin iki tarafındaki çıkmı

Tzak (İn) köyünde manastır kalıntıları.

Tarihi miras layıkıyla canlandırılmalı

Türk kurulu düzenin, 1915 Soykırımı’nı tanımayı resmi olarak reddetmesi, bin yıldan uzun süre varlığını koruyan Ermeni medeniyeti ve kültürünün de inkârına teşebbüse yol açıyor. Çünkü bu geleneğin varlığının kabulü, akla şu soruları getirecek: Bu medeniyete ne oldu? Neden yok edildi? Nasıl yok edildi? Bu yüzden, “Burası Ermeni kilisesidir” diye yazmak veya söylemek, dillendirilmekten kaçınılan çağrışımlarla suçlanmak anlamına geliyor.

Fakat bu tarz oyunların bir faydası yok. Hiçbir inkâr, böyle bir medeniyetin fi tarihinden beri Anadolu’da var olduğu gerçeğini kazımayaya yetmez. Taşlar feryat ediyor. Gidercek artan Ermeni diasporasından ziyaretçiler, bölgeyi dolayıyorlar ve taşlarla ilgili harika hikâyeler dinliyorlar. Köyleri ve kasabaları ziyaretimiz sırasında birçokuyla hasbihal ettğimiz sıradan Türkiye vatandaşlarını geçmişçi kabulennmek ilgili bir detleri yok. Elazığ-Arapgir yolundaki Bizmaşen’de, insanları atalarının buraya I. Dünya Savaşı sonrası yapılan mübadeleyle Yunanistan ve Balkanlar’dan geldiğini anlatırlar. Öldürülen ve süren Ermenilerin bıraktıkları boş evlere ve çiftliklere yerleştirilmişler. Atalarının soykırma asla dâhil olmadığına dair yemin ederler. Doğru söyliyolar. Harput’ta insanlar, şimdî başka amaçlarla kullanılan Fırat Koleji’nin (Harput Amerikan Koleji) tarihi fotoğraflarını gösterdiler. Birçok insan, Tzak’ta olduğu gibi, kendiliğinden Ermeni büyükannesi veya annesi hakkında hikâyeler anlatmaya ölen di. Eğin’de komşuları, geçen yıl 95 yaşında olan ve kasabannın son Ermenisi olan Sarkis’i şefkatle andılar.

Sorun, Türkiye halkından kaynaklanmıyor. As-

bolduğundan, ağır olarak da kullanılmı-

ş olabilirceği anlaşılıyor.

Bir sonraki durağımız Kars’taki kilise, bu görüntülere muazzam bir zıtlık oluşturacak şekilde ayaktaydı. Kral Abbas (Abas) tarafından 937 yılında inşa edilen Havariler Kilisesi, 1064’te camiye dönüştürülmüş. 1878’de başlayan 40 yıllık Rus işgali süresince, tekrar Hristiyanlara ibadet yeri olarak hizmet vermiş. O zamanlar Rus Sarıkrık Kilisesi. Onikiğin bir zemin planı üzerinde yükselen yapı, dış cephesinin alt kısmı zedelenmiş olsa da, kubbesiyle birlikte hâlâ ayakta.

Ermeni adına rastaladığımız tek yapı!

Anı’deki kilise mimarisinin şaheseri, ilerlemiş çürütmesine karşın heybetli bir yapı olarak ayakta duran Katedral, görkemi sergilemeye devam ediyor. Onuncu yüzyıl tarihçilerinden Daronlu İstepanos Asoğig’e göre Pakraduni Kralı Aşod, (Şabbat) de ölür ve hanedanın oğlu Sımpad (Sımpad) tarafından 989’a kadar sürdürülür. Sımpad, usta mimar Dırtad’a muhteşem bir kilise yapma görevi verir ve Dırtad işi koyulur. Sımpad’ın öldüğü 989 yılında, Aya Sofya’ya büyük hasar veren bir deprem İstanbul’u vurur. Depremin etkisiyle kilisenin duvarında bir yarık oluşur. Ne yapılması gerektiğini bilen tek kişi, bir plan çizerek Aya Sofya’nın bir benzerini inşa etmiş olan ünlü taş duvar ustası Dırtad’dır. Bu yüzden, Dırtad İstanbul’a gider ve onun planları temel alınarak kilise yeniden inşa edilir. Bu işi bitirdikten sonra Dırtad, Anı’ye döner ve Katedral üzerinde çalışmaya başlar. ¹⁰

Anı’yi geride bırakıp, Van’a doğru

Ani’deki Dikran Honents kilisesinin kubbesi son restorasyonları sırasında koruma altına alındı.

linda, Türkiye’de yayınlan etnik kökenini keşfetme

dalgasıyla, yüzlerce, belki de binlerce insan Erme-

ni kökenini buluyor ve aile tarihini araştırıyor.

Problemnin kaynağı bu insanlar değil, Hrant

Dink’in dediği gibi, 1915’te yaşananların tarihi

yükünden kaynaklı bir “paranoya” yaşayan Türk

kurulu düzeni. Bu paranoya halini korumak için,

Türk kurulu düzeni, Ermeni varlığını ihmal ede-

cek şekilde tarihi yeniden yazacak kadar sağlamla-

yarak da olsa, inkâr rüyasını daimi hale getirmeye

çalışıyor.

Herhangi bir klinik psikiyatrnı doğrulayacağı

gibi, böyle bir paranoyanın üstesinden gelmek,

gerçekle yüzleşmek mümkün olabilir. Bu da, ta-

rihi kayıtları kabulennmek anlamına geliyor. Sade-

ce belirli bir Jön Türk rejiminin, kısıtlı bir zaman

diliminde ve özel koşullarda yaptıkları Soykırımı

tanımlama iş bitirmiyor, bugünkü Türkiye’nin tari-

hinde nereye denk düşüyorsa, kültürel, siyasi ve di-

ni olarak Ermeni belçilerinin bir yapı taşı olarak

kabullenilmesi de gerekir. Bunun için en uygun

yaklaşım, Türk yetkililerle Ermenistan Cumhuri-

yeti’nden Diaspora’ya tüm Ermenilerin ortak ça-

lışmaları sonucu, Hristiyan geleneğinin sanatsal

hasımlarını yenilemek ve yeniden inşa etmek,

dünya medeniyetine yapılmış bu katkıyı eski hali-

ne dönüştürülmek ve ibadet yerlerini yeniden aç-

maktr. UNESCO’ya düşen rolse, tarih tahfifatı-

nın gizlenmesini sağlamak değil, taşların feryadına

kulak vermek olmalıdır.

le yapılsa da, etrafta Ahtamar’ın geç-

mişte ve şimdî Ermeni kilisesi oldu-

ğunu ifade eden hiçbir ibare yok. Ahta-

mar’daki kilise, daha önce Vashbura-

gan Kralı I. Gagik’e bir saray yapmış

olan Manuel adlı bir keşiş tarafından

915-921 yılları arasında yapılmış. Bu

bilgi, tarihçi Tovma Arısruni tarafın-

dan yazılmış olsa da, kilisenin hiçbir

yerinde Manuel’in kim olduğu ve

hangisi kiliseye mensup olduğu yazmı-

yor. Bu gerçek, –belki de 2010 ayı-

nindeki kim katılmı, kim katılma-

malı veya hiçbir kilisenin tepesine kon-

mamalı mı, konmamalı mı gibi anlay-

mazlıklardan çok daha fazla– Türki-

ye’nin Ermeni Sorunu’ndaki resmi

tavrını psikolojik kileme tutsak etmiş

durumda.

(İngilizceden çeviren: Emre Can Dağlıoğlu)

Muriel Mirak-Weissbach

Amerikan Ermenilerinden oluşan küçük bir grubun parçası olarak seyahat ederken, atalarımızın ve ebeveynlerimizin adımlarını takip etmeye, doğdukları ve soykırımdan önce yaşadıkları köy ve kasabaları ziyaret etmeye çalıştık. Bu, yapbozun parçalarını bir araya getirmek gibi bir şeydi. Bölgede gezen seyyahlara 25 yıldır yol gösteren rehberimiz Armen Aroyan ve hem Türkçe, hem de Kürtçe konuşabilen şoförümüz olmasa, yolumuzu asla bulamazdık.

Şahinkaya kilisesinde rehberimiz Armen Aroyan’la.

Elazığ-Arapgir yolundaki Bizmaşen köyünde yaşayanları buraya Balkanlar’dan göç ettmiş.